

нагода розповісти про свого вчителя.
Висловлювання запишіть.

Формулюючи завдання до вправ ми зупинились на тих, які передбачають розвиток умінь оперувати в мовленні прикметниками, які є найбільш активними у конструкціях, побудованих з

метою спілкування, передачі інформації, здійснення впливу.

Отже, запропоновані вправи сприятимуть формуванню у розумово відсталих учнів умінь правильно й свідомо вживати прикметники у монологічних висловлюваннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в коррекционной школе. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 1999. – 320 с.
2. Вавина Л.С. Обучение русскому языку учащихся вспомогательной школы / НИИ педагогики УССР. – Киев: Рад. школа., 1986. – 124 с.
3. Занков Л.В. Психология умственно отсталого ребенка / Леонид Владимирович Занков. – М.: Учпедгиз, 1939. – 64 с.
4. Лалаева Р. И. Нарушения устной речи и система их коррекции умственно отсталых школьников : учеб. пособие к спецкурсу / Раиса Ивановна Лалаева. – Л.: ЛГПИ, 1988. – 70 с.
5. Логвинова Л. Л. Обучение монологической речи умственно отсталых школьников : автореф... канд. пед. наук : 13.00.03. – М., 1983. – 22 с.
6. Петрова В. Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / Вера Георгиевна Петрова. – М.: Просвещение, 1977. – 200 с.
7. Тарасенко Н. В. Обогащение русской речи учащихся младших классов вспомогательной школы именами прилагательными : автореф дисс. ... канд. пед. наук. : 13.00.03. М., 1973, – 22 с.

УДК: 373.2-053.264.001.8

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАДИГМАТИЧНОЇ ТА СИНТАГМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ПРИ РІЗНИХ ФОРМАХ ДИЗАРТРИЇ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Голуб А.В.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається поняття парадигматичної та синтагматичної системи мови в лінгвістичному та психолінгвістичному аспектах та актуальність дослідження даної системи мови при диференційній діагностично-корекційній роботі з дітьми-дизартриками.

В статті розглядається поняття парадигматичної та синтагматичної системи мови в лінгвістичному та психолінгвістичному аспектах та актуальність дослідження даної системи мови при диференційній діагностично-корекційній роботі з дітьми-дизартриками.

This article discusses the concept of paradigmatic and syntagmatic system language in the linguistic and psycholinguistic aspects and relevance of the study of language in the differential diagnostic-remedial work with children dizarthrikami.

Ключові слова: парадигма, синтагма, мовленнєва діяльність, дизартрія, диференційний підхід.

Ключевые слова: парадигма, синтагма, речевая деятельность, дизартрия, дифференциальный подход.

Keywords: paradigm, syntagm, speech activity, dysarthria, differential approach.

Накопичений психолінгвістами науковий матеріал про закономірності формування й здійснення мовленнєвої діяльності, процесу мовленнєвої комунікації, використання знаків мови для здійснення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності, поза всякого сумніву, повинен бути надбанням корекційного педагога-логопеда, головною метою професійної діяльності якого є формування мовлення в умовах загального й мовленнєвого дизонтогенезу. Знання психолінгвістичних закономірностей здійснення мовленнєвої діяльності, її формування в процесі

онтогенезу, на думку психолінгвістів, є базовою основою теоретичної підготовки логопедів.

Необхідність активного впровадження психолінгвістичних знань в теорію й методику логопедичної роботи зазначали у своїх працях провідні дослідники у галузі логопедії – Т.Б. Філічева, Г.В. Чиркіна, Л.С. Волкова, Б.М. Гріншпун, Р.І. Лалаєва, О.С. Орлова, С.Н. Шаховська та ін.. В.К. Вороб'ївою, однією з активних пропагандистів психолінгвістики в корекційній педагогіці, був сформульований концептуальний тезис: «Психолінгвістика – це методологія логопедії».

А тому ми вважаємо за необхідне висвітлити психолінгвістичний аспект проблеми дизартрії, досліджуючи мовленнєву діяльність дітей старшого дошкільного віку з різними формами дизартрії, а саме парадигматичну та синтагматичну систему мови (внутрішню її будову) у дітей даної категорії.

З позиції психолінгвістичного підходу мовлення, як вища психічна діяльність людини, яка є однією із складових інтелектуальної діяльності, - це *психофізіологічний процес породження і сприйняття мовленнєвих висловлювань*, а мова, як основний засіб існування мовленнєвої діяльності та реалізації процесів мислення, - *система знаків*, за допомогою якої здійснюється взаємодія людей у процесі пізнання світу, у процесі сумісної трудової або іншої громадсько-корисної діяльності. Визначення *мовленнєвої діяльності*, яке є найбільш повним та вдалим у методичному плані (на думку сучасної психолінгвістики), було запропоноване видатним вченим-психолінгвістом, проф. І.О. Зимньою: *«Мовленнєва діяльність представляє собою процес активного, цілеспрямованого, опосередкованого мовою і обумовленого ситуацією спілкування взаємодії людей між собою (один з одним). Мовленнєва діяльність може входити до іншої, більш широкої діяльності, наприклад, громадсько-виробничої (трудова), пізнавальної. Проте, вона може бути і самостійною діяльністю; ... кожний вид МД має своє «професійне втілення», наприклад, МД говоріння визначає професійну діяльність лектора, письмо – письменника ...»* [4, с. 28-29].

Система мови характеризується як «вертикальною» (рівневою) будовою, так і «горизонтальною» (внутрішньою) будовою, яка визначається складною взаємодією одиниць мовної системи, які її складають (відомо, що до основних одиниць мови, які виділяються в лінгвістиці та психолінгвістиці, відносяться: фонема, морфема, слово, речення, текст). Поняття парадигматична та синтагматична система визначаються в сучасній лінгвістиці та психолінгвістиці, розглядаючи особливості внутрішньої будови мови.

Парадигматична система (від слова «парадигма» в одному із значень – набір однотипових елементів, які відрізняються один від одного якоюсь ознакою, якістю) – це система відносин (в першу чергу, протипоставлень), до яких вступають однорідні елементи мови, одиниці одного порядку, одного рівня. Ці елементи мови утворюють так звані мовні парадигми (набір однорідних мовних одиниць, які протипоставлені за 1-2 ознаками). Особливістю внутрішньої структури мови є те, що вся вона складається з різних мовних парадигм,

відповідно з чим будь яка мовна одиниця входить до складу тієї чи іншої парадигми. Прикладами мовних парадигм на фонологічному рівні є загальні парадигми голосних та приголосних звуків. В рамках першої можна виділити «підпарадигми» («малі парадигми») голосних першого та другого ряду; усередині загальної парадигми приголосних - парадигматичні ряди приголосних, парних за *твердістю-м'якістю, дзвінких та глухих звуків, взривних та фрикативних і т.д.* На морфологічному рівні загальні парадигми виділяються за основними типами морфем. Крім вищезазначених, у лінгвістиці виділяються також *продуктивні й непродуктивні морфемі (суфікси), моно й полізвукові морфемі й ін.* На лексичному рівні встановлюються парадигми *однокореневих слів* (наприклад: ліс – лісник - лісний – лісовий та ін.); парадигматичні ряди *слів-синонімів, слів-антонімів, слів-омонімів та ін.*

О.Р.Лурія у своїх дослідженнях семантичної сторони мовлення виділив лексичну парадигму слів, які *об'єднані за ознакою їх поєднання в контексті мовленнєвого висловлювання (речення)*. Граматичний рівень мови складають багаточисленні й різні за своєю природою граматичні парадигми. Прикладом найбільш простих з них є граматичні форми слів, які виділяються за їх граматичними ознаками, наприклад парадигма закінчень іменників за відмінками. Прикладом досить складних, багаточленних парадигм є парадигма *складнопідрядних речень*.

Така складна внутрішня будова системи мови (парадигматична система взаємозв'язку одиниць, елементів мовної системи) визначає необхідність відповідного методичного підходу до організації «мовленнєвої» (логопедичної) роботи, особливо з дітьми-дизартриками при різній локалізації порушень мозку (Т.Б. Філічева, Г.В. Чиркіна, Л.С. Волкова, Б.М. Гріншпун, Р.І. Лалаєва, О.С. Орлова, С.Н. Шаховська та ін.).

Однією з закономірностей формування мовленнєвої діяльності в онтогенезі є те, що *засвоєння системи мови протікає через засвоєння мовних парадигм*. Згідно із зауваженнями вище зазначених авторів, відповідно й «мовленнєва», логопедична робота повинна будуватись аналогічним чином: *через послідовне засвоєння мовних парадигм, яке визначається закономірностями їх засвоєння в ході мовленнєвого онтогенезу*.

Перехід до засвоєння кожної послідувочої («похідної» по відношенню до попередньої) мовної парадигми повинен здійснюватись, як стверджують психолінгвісти, тільки після того, як попередня

парадигма засвоєна дитиною повністю або хоча б «на дві треті». Це забезпечує формування досить повних та чітких мовних уявлень та, головне, мовних узагальнень, без чого формування міцних мовних знань виявляється неможливим. Керуючись традиційним визначенням мовної парадигми як набору (частіше багаточисленних) однорідних елементів, загальних мовних ознак, які значно краще засвоюються на основі часткового протиставлення одиниць за якимось одним (максимум – двома) ознаками. Стає зрозумілим, що порушення цього принципу організації «мовленнєвої роботи» (логопедичної), може призвести до формування у свідомості дитини фрагментарних та досить хаотичних знань та уявлень про систему рідної мови, що негативно відображається на формуванні загальної мовленнєвої здібності індивіда.

Дані методологічні принципи, на нашу думку, необхідно застосовувати у процесі діагностично-корекційної роботи мовлення при дизартрії у дітей старшого дошкільного віку, враховуючи складну структуру даного мовленнєвого порушення. Особливого значення цей напрям набуває, враховуючи необхідність пошуку у галузі диференційної діагностики мовленнєвої симптоматики дизартрії.

Синтагматична система - від слова «синтагма», у лінгвістиці – поєднання знаків мови, які об'єднанні синтаксичним зв'язком та представляють собою закінчену мовну структуру. У психолінгвістиці *синтагматична система* відображає закономірності поєднання знаків мови при побудові мовленнєвих висловлювань. Вона показує, як із поєднання звуків або морфем утворюється слово, як із слів утворюються речення, а із поєднання речень – макроодиниця мови – текст. Таким чином, синтагматична система – це система правил, норм поєднання елементів мови (як однорідних, так й різних), на основі яких здійснюється формування й формулювання мовленнєвих висловлювань (відповідно з нормами даної мови). Крім того, синтагматична система відображає закономірності, «правила» утворення одних одиниць мови (одиниці «більш високого порядку») від інших, на основі тих чи інших варіантів поєднання останніх.

Синтагматичні зв'язки основних елементів мови – слів – досить добре вивчені в лінгвістиці (мовознавстві), саме в структурній лінгвістиці. В якості одиниці, яка відображає синтагматичний зв'язок слів, у лінгвістиці визначена синтагма – словосполучення або група слів у реченні, які об'єднанні синтаксичним зв'язком та функціонують як єдине ціле. В залежності від типу зв'язку синтагми

класифікують на *предикативні* (відношення між предметами типу дії, взаємодії, реалізації функції та ін.), *атрибутивні* (відношення приналежності, співположення), *ад'єктивні* (відношення визначального до визначуваного). В іншому значенні синтагма визначається в лінгвістиці як складний мовний знак, який складається із слів або морфем, які знаходяться по відношенню один до одного як визначуване до визначального. Відповідно до розгорнутого мовленнєвого висловлювання (тексту) у лінгвістиці в якості синтагматичної виділяється така одиниця, як ССЦ – складне синтаксичне ціле, яке представляє собою поєднання речень, які взаємопов'язані в смислового та граматичному відношенні.

Виходячи зі структури дефекту, в даному випадку дизартрії, яка характеризується розладами звуковимови, голосотворення, дихальної системи та просодичної сторони мовлення в результаті органічного ураження центральної та периферичної нервової систем, нас цікавить *синтагма* як і складова інтонації (просодії). Відомо, що інтонація відноситься й до *паралінгвістичних засобів спілкування*. Паралінгвістичними називають немовні (невербальні) засоби, які входять до мовленнєвого повідомлення й передають разом з мовними (вербальними) засобами смислової інформації. За своїм складом вони поділяються на три види: 1) фонаційні (особливості вимови звуків, слів, висловлювань; звукові заповнювачі пауз); 2) кінетичні (жести, міміка, рухи тіла); 3) графічні (особливості почерку, заміники букв та слів). Фонаційні засоби включають в себе й інтонацію. Саме в цьому розумінні, як систему фонетичних засобів, які служать для оформлення фонетичної цілісності висловлювання й виявлення його смислу, розглядають *інтонацію в лінгвістиці* (інтонація представляє собою комплекс взаємопов'язаних ритміко-мелодичних компонентів мовлення, до якого входять: мелодика, темп, ритм, наголошення, паузи, тембр вимови). Інтонація не може існувати сама по собі – вона з'являється там, де існує якась одиниця мовлення, що несе дану інформацію. Такою мінімальною одиницею частіше за все виступає *синтагма*.

Про те, яку надзвичайно важливу роль в розвитку мовлення та мислення відіграє синтагма, говорив О.Р. Лурія: «Решающий сдвиг произошел в тот период, когда язык перешел от единичных слов к элементарным грамматическим предложениям, когда на место единичного слова встала пара соединенных друг с другом слов [курсив О.Р. Лурії – Авт.] и когда в числе языковых средств появилась первая «синтагма». Переворот, произведенный этой фазой в развитии языка, был поистине огромен. С

возникновением синтагмы, сначала очень примитивной и не выходящей за рамки простого сближения слов, а затем дифференцированной и опирающейся на ряд вспомогательных средств языка, - звуковая речь стала способной не только обозначать предмет, но и выражать мысль. В устной речи к средствам выражения мысли присоединились еще жест и интонация...» (Лурия О.Р., «О строении речевой деятельности», 1947).

Фактологічний матеріал з проблеми синтагматичної системи мови знаходить свій зміст у мовознавстві (в основному, в розділі «синтаксис») і психолінгвістиці. Безперечно, він повинен використовуватися *логопедами* при проведенні «мовленнєвої роботи» по формуванню мовних уявлень та узагальнень у дітей з різними формами дизартрії.

Таким чином, розгляд питання про внутрішню будову мови дозволяє зробити загальний методологічний висновок: *для формування повноцінних мовних уявлень про знаки мови, для успішного засвоєння дітьми-дизартиками усієї системи рідної мови необхідне засвоєння ними знань як парадигматичної, так і синтагматичної системи мови.* Стосовно до дітей дошкільного віку, зрозуміло не мається на увазі формування системи понять й оволодіння відповідним категоріальним апаратом; по відношенню до даного контингенту дітей (дітей з різними формами дизартрії) мова йдеться про формування відповідних уявлень та

«почуття мови». Звідси слідує завдання корекційної логопедичної роботи, яке є, зрозуміло, далеко не простим (з точки зору її практичної реалізації). Разом з тим логопедам-практикам не можна не враховувати основних тенденцій розвитку сучасної логопедії, однією із яких є удосконалення її методики на основі використання «арсеналу» наукових знань психолінгвістики.

Враховуючи вище зазначене, ретельно розроблений та запропонований дітям-дизартикам «мовленнєвий» (логопедичний) методичний матеріал, на нашу думку, допоможе дослідити особливості мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку з різними формами дизартрії, визначити чіткі мовленнєві критерії різних форм дизартрії з урахуванням локалізації ураження мозку, *диференційовано підійти як до структури мовленнєвого дефекту при різних формах дизартрії, так і до мозкових механізмів, які їх викликають - описати чіткий взаємозв'язок та взаємообумовленість між клінічною та мовленнєвою симптоматикою різних форм дизартрії у дитини старшого дошкільного віку.*

Безсумнівно, дослідження стану парадигм та синтагм, механізму та процесу їх засвоєння у мовленні дітей з різними формами дизартрії є необхідною умовою при *диференційній діагностично-корекційній роботі з даною категорією дітей.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахутина Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М., 1989.
2. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии. – М., 2009.
3. Глухов В.П. Основы психолінгвістики. – М., 2008.
4. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речево́й де́ятельности. – М., 2001.
5. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека. Изд. 2-е. – М., 1969.
6. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М., 1975.
7. Лурия А.Р. Язык и сознание. – Изд. 2-е. – Ростов-на-Дону, 1998.
8. Шевцова Е.Е., Забродина Л.В. Технологии формирования интонационной стороны речи. – М., 2008.

УДК: 376.1+ 64.048.6 + 37.013.77]: 004 (045)

КАРТА КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Дегтяренко Т.М.

кандидат педагогічних наук, доцент
СумДПУ імені А.С.Макаренка

В статті, на основі попередньо проведеного автором дослідження реалій впровадження інформаційних технологій у різних галузях, які є підсистемами системи корекційно-реабілітаційної допомоги, пропонується введення на рівні регіону карти корекційно-реабілітаційного супроводу осіб з особливими потребами.